

سفال زرین فام ایرانی

آلیور واتسون

ترجمه شکوه ذاکری

سروش

تهران ۱۳۸۲

Watson, Oliver

واتسون، الیور

سفال زرین فام ایرانی / نویسنده الیور واتسون؛ مترجم شکوه ذاکری. —
تهران: سروش (انتشارات صداوسیما)، ۱۳۸۲.
۳۴۷ ص.

ISBN: 964-376-161-4: ریال ۲۲۰۰۰

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

Persian lustre ware.

عنوان اصلی:

۱. اشیای سفالین شفاف اسلامی — ایران. ۲. اشیای سفالین شفاف —
ایران. الف. ذاکرن، شکوه، مترجم، ب. صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران.
انتشارات سروش، ج. عنوان.

۷۳۸۱-۹۵۵

NK۴۳۹۹ / ۲ و ۱۵

م ۸۲-۳۲۱۸۶

کتابخانه ملی ایران

انتشارات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

تهران، خیابان استاد شهید مطهری، تقاطع خیابان شهید دکتر مفتح، ساختمان جام جم

مرکز پخش: مجتمع فرهنگی سروش، ۶۴۰۴۲۵۵

<http://www.soroushpress.com>

عنوان: سفال زرین فام ایرانی

نویسنده: الیور واتسون

مترجم: شکوه ذاکری

چاپ اول: ۱۳۸۲

این کتاب در دو هزار نسخه در چاپخانه انتشارات سروش لیتوگرافی، چاپ و صحافی شد.

همه حقوق محفوظ است.

شابک: ۹۶۴-۳۷۶-۱۶۱-۴

فهرست

۱	..... درباره کتاب
۳	..... پیش گفتار
۵	..... مقدمه
۶	..... نقشه
۹	..... فصل اول. مقدمه
۱۳	..... فصل دوم. پیشینه سفالینه سازی
۱۶	..... - تاریخچه اولیه زرین فام
۲۷	..... فصل سوم. شیوه کار
۳۹	..... فصل چهارم. انتساب مناطق تولید
۵۳	..... فصل پنجم. سبک درشت نقش
۸۷	..... فصل ششم. سبک ریز نقش
۱۱۱	..... فصل هفتم. سبک کاشان
۱۱۱	..... - مرحله انتقال
۱۱۴	..... - سبک کاشان
۱۴۱	..... - تاریخ ها و امضاها
۱۴۷	..... فصل هشتم. ظروف دوره ایلخانی
۱۵۷	..... فصل نهم. پیکرک ها
۱۶۵	..... فصل دهم. کاشی ها
۱۶۷	..... - دوره پیش از مغول
۱۷۷	..... - کاشی های ایلخانی
۲۰۹	..... فصل یازدهم. تصویرها، کتیبه ها و کاربرد کاشی های زرین فام

۲۰۹	- تصویرها و کتیبه‌ها
۲۱۲	- بناها
۲۲۱	فصل دوازدهم. آثار زرین فام متأخر
۲۳۱	- آثار زرین فام صفوی
۲۴۰	- آثار زرین فام پس از صفوی
۲۵۳	پیوست اول. سفالگران زرین فام و آثار آنها
۲۵۶	- سفالگران زرین فام دوران پیش از مغول و ایلخانی
۲۶۲	- سفالگرانی با پیش از یک اثر امضادار به جای مانده
۲۶۲	- سفالگرانی با فقط یک اثر امضادار به جای مانده
۲۶۳	- سفالگران زرین فام قرون نهم تا سیزدهم هجری
۲۶۷	پیوست دوم. بناهای مزین به کاشی‌های زرین فام
۲۶۹	- قم
۲۷۱	- مشهد
۲۷۲	- کاشان
۲۷۳	- ورامین
۲۷۳	- گرگان (گنبد قابوس کنونی)
۲۷۳	- نجف
۲۷۴	- دامغان
۲۷۴	- باکو
۲۷۴	- سروستان
۲۷۵	- قهرود
۲۷۵	- نطنز
۲۷۶	- خارک
۲۷۶	- یزد
۲۷۶	- تخت سلیمان
۲۸۱	پیوست سوم. فهرست آثار زرین فام تاریخ‌دار ایرانی
۲۸۲	- کاشی‌های زرین فام تاریخ‌دار ایرانی
۳۰۱	- ظروف زرین فام تاریخ‌دار ایرانی
۳۱۱	کتاب‌شناسی

درباره کتاب

در اواخر قرن دوازدهم میلادی، یکی از خلاق‌ترین دوره‌های شناخته‌شده در زمینه سفالگری، در ایران، آغاز شد. دامنه شیوه‌های هنری این دوره - که تنها انگلستان در قرن هجدهم از آن پیشی گرفت - به سرعت پیشرفت کرد و چشمگیرترین و فرهیخته‌ترین این شیوه‌ها در زمینه سفال زرین فام و شیوه‌ای بود که قبلاً در بین النهرین و مصر رواج داشت، اما سفالگران ایرانی تغییراتی در آن به وجود آوردند. نقاشی‌های روی این گونه سفال‌ها، از لحاظ تنوع و رنگ آمیزی، از جذاب‌ترین سبک‌های تزئینی به شمار می‌روند که با طرح‌های کلیشه‌ای آن دوران کاملاً متفاوت است. مدت‌هاست که مبحث سفال زرین فام ایرانی، مخصوصاً مسئله سرچشمه اصلی ویژگی‌های منسوب به آن، باعث شده است که اختلاف نظرهای بسیاری در این خصوص به وجود آید.

دکتر واتسون نه فقط برای اولین بار این مبحث را به طور کامل تا قرن نوزدهم پی‌گیری کرده است، بلکه، پس از بررسی و مطالعه درباره منشأ این گونه آثار، نخستین نظریه متقاعدکننده را هم، که بر مبنایی محکم استوار است، ارائه داده است. وی چنین استدلال می‌کند که در حدود سال‌های ۵۶۶ تا ۷۴۱ هجری قمری، مرکز سفال زرین فام ایرانی شهر کاشان بوده است.

وی، پس از آنکه در مورد ظروف بزرگ و کوچکی که به سبک ایلخانی و کاشانی هستند بحث مفصلی را دنبال می‌کند، به بررسی درباره اشکال ظروف، ظروف متأخر، و کاشی‌ها می‌پردازد و به بهترین و کامل‌ترین نمونه‌های باقی‌مانده‌ای اشاره می‌کند که از روی مطالب

نوشته شده بر روی آنها می توان اطلاعاتی کسب کرد. وی هم چنین به بررسی آثاری می پردازد که بناهای متعلق به آنها، که هر جایی ممکن است باشند، توسط خود وی شناسایی و مطرح شده اند. در فهرست آثار هنری وی، حداقل ۱۴۳ کاشی و ۷۷ اثر تاریخ دار دیگر ذکر شده است. در بخش پایانی کتاب، بخشی هم به سفالگران و آثار آنها اختصاص یافته است. کتاب، با کتاب شناسی غنی و قابل توجهی که دارای بیش از ۱۳۰ اثر هنری است، تکمیل می شود.

پیش‌گفتار

در سراسر تاریخچه سفالگری، از میان همه شیوه‌هایی که برای تزیین آن به کار می‌رفته است، نقاشی زرین‌فام، در روزگار و دوران خود، شاید قوی‌ترین و عمیق‌ترین حس کنجکاوی و تحسین را برمی‌انگیخت. تنوع رنگ و نمایش رنگین‌کمانی آن، که در اکثر موارد به طرز آشکاری بر اثر فعل و انفعالات کوره به وجود می‌آمد، این شیوه را یکی از جذاب‌ترین و غیرکلیشه‌ای‌ترین تدابیر تزیینی ساخته است. تا اواسط قرن نوزدهم میلادی، با توجه به احساسات رمانتیک نسبت به اشیای شرقی، این شیوه به نظر بی‌نهایت جذاب می‌آمد، از جمله بدین سبب که تا آن زمان اطلاعات فنی در مورد چگونگی ساخت آن در جهان از میان رفته بود؛ هرچند سفالگران استافوردشر^۱، در اوایل قرن نوزدهم میلادی، به شیوه معمولی خودشان، عمدتاً در سطوحی با رنگ ساده، از آن استفاده کرده بودند. رقابت در زمینه «کشف مجدد» آن به وسیله چنین سفالگران هنرمندی چون ویلیام دو مورگان^۲ در انگلستان و کلمان ماسیه^۳ در فرانسه برپاشد که در آنجا اصطلاح «سفال با درخشش فلزی» به نظر جاذبه و گیرایی خاصی را به این شیوه افزوده بود. به هر حال، تاریخچه این فن، تا آن مقدار که از روی سفالگری ایسپانو-مور^۴ اسپانیا شناخته شده بود و، به میزان کمتر، از روی مایولیکا^۵ی زرین‌فام در ویتا^۶ و گوپیو^۷ در ایتالیا، مبهم و گنگ بود. از این شیوه، به طور قطع، در ایران دوره صفوی استفاده می‌شده است، و از اواخر قرن نوزدهم میلادی، که باستان‌شناسی گام بیشتری در خاور نزدیک برداشت، روشن شد که ظروف زرین‌فام، آشکارا، قدیمی‌ترند؛ اما چقدر قدیمی‌تر؟ نمونه‌هایی

1. Staffordshire

2. William de Morgan

3. Clément Massier

4. Hispano-Moresque

5. maiolica

6. Deruta

7. Gubbio

از مصر، سوریه، بین‌النهرین و مخصوصاً ایران سربرآوردند. اما همه این ظروف مختلف چه ارتباطی با یکدیگر دارند، و چگونه تاریخ آنها را تعیین می‌کنند؟ این معما تقریباً یک قرن است که حل نشده مانده است، و قطعاً تمام ماجرا هنوز گفته نشده است. به هر حال، با همین قطعیت، نقش ایران در این تاریخچه، اهمیتی کلیدی دارد، و درباره سفالینه‌سازی زرین فام در ایران - و بخصوص در کاشان - است که دکتر آلیور واتسون، نویسنده این کتاب، توجه خود را متمرکز کرده است. این اثر، در آغاز، یک پایان‌نامه علمی بود و برای این که مطالب کلی بیشتری را بیان کند، بسط یافت. عرضه آن نه تنها در زمینه‌ای که سابقاً تا حدودی گمراه‌کننده و آشفته بود، دقت نظر جدیدی را موجب می‌شود، بلکه، به طرز موفقت‌آمیز، اطلاعات دقیقی در خصوص سفالینه‌سازی به خواننده می‌دهد.

ر. ج. چارلستون

مقدمه

مطالب این کتاب از یک پایان نامه دکتر گرفته شده که در ۱۹۷۷، در «مدرسه مطالعات افریقایی و شرقی» دانشگاه لندن، به سرپرستی دکتر گزا فیهرواری، کامل شده است. سپاس و تشکر من مخصوصاً شایسته ایشان است، و نیز شایسته تمام کسانی که هم در انجام تحقیقات و هم در تدوین نتایج این تحقیقات به من یاری رساندند. موزه داران، باستان شناسان، مجموعه داران، معامله گران و همشاگردی ها همگی سخاوت بسیاری در صرف وقت، و ارائه اطلاعات و تصاویر، داشته اند.

به آلفرد آدیس^۱ و خانواده او، قدردانی ویژه ای را مدیونم که بایستی متذکر شوم مجموعه ظروف «گراگان» او بی نظیر است؛ اعضای این خانواده امکان دسترسی من را به این مجموعه سخاوتمندانه فراهم آوردند و اجازه دادند که قطعاتی را جزو آثار «کاشان» به چاپ رسانم. از آلن کایگر، اسمیت^۲، برای اطلاعات تخصصی در خصوص فن سفال زرین فام، و نیز برای اظهار نظرهای ایشان در فصل سوم، سپاسگزارم، و از منیژه بیانی برای کمکش در مورد اشعار، از جین آرواسمیت^۳ نیز قدردانی می کنم که بخش اعظم دست نوشته این متن دشوار را ماشین کرده است، و سرانجام از خانواده، دوستان و همکارانی سپاسگزارم که تغییرات اصلاحی زیادی را در سبک و محتوای کتاب پیشنهاد کرده اند. جمع آوری اطلاعات، کاری است که پایانی ندارد. بسیار سپاسگزار خواهم بود چنانچه از اطلاعات تازه، مخصوصاً در مورد قطعات تاریخ دار و امضاشده، باخبر شوم؛ یعنی اطلاعاتی که به نظریه های مطروحه این کتاب اضافه شود و آنها را رد یا تصحیح کند.

1. A. Ades.

2. A. Caiger-Smith

3. Jane Arrowsmith